

BADIIY ASARDA MAZMUN VA SHAKL BIRLIGI**Buranova Dilrabo Chori qizi**

Termiz davlat unversiteti xorijiy tillar fakulteti ingliz tili va adabiyot talim yo'lanishi

720-guruh talabasi

Husniddin Suvonov

Ilmiy maslahatchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11318917>

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy asar mazmuni tushunchasi va badiiy asar shakli tushunchasi haqida so'z boradi. Maqola davomida mazmunning salmoqdorlik va haqqoniylik xususiyatlariga alohidato'xtalib o'tilgan. Badiiy asar mazmuni mohiyati "O'tkan kunlar" asari misolida yanada oydinlashadi.*

Kalit so'zlar: *mazmun tushunchasi, mazmun va shakl birligi, salmoqdorlik va haqqoniylik.*

UNITY OF CONTENT AND FORM IN A WORK OF ART

Abstract. *This article talks about the concept of the content of an artistic work and the concept of the form of an artistic work. In the course of the article, the features of the content's weightiness and truthfulness are discussed separately. The essence of the content of the work of art becomes more clear in the example of the work "O'tkan kunlar".*

Key words: *concept of content, unity of content and form, importance and authenticity.*

ЕДИНСТВО СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Аннотация. *В данной статье говорится о понятии содержания художественного произведения и понятии формы художественного произведения. В ходе статьи отдельно рассматриваются особенности весомости и правдивости содержания. Сущность содержания художественного произведения становится более понятной на примере произведения «Уткан кунлар».*

Ключевые слова: *понятие содержания, единство содержания и формы, значимость и достоверность.*

Mazmunning salmoqdorligi. Badiiy asar mazmunining o'ziga xos xususiyatlaridan biri unda inson uchun, million-million kishilar uchun muhim bo'lgan g'oyalarning mavjudligidir. Buni "mazmundagi salmoqdorlik" deb atash mumkin. Adabiyot bunyod bo'lgandan bed yozuvchilar o'z asarlarini insoniyat uchun juda muhim bo'lgan g'oyalar bilan to'ldirishga harakat etadilar.

Asarda yozuvchi tomonidan maxsus targ'ib etiladigan muhim g'oyalarning mavjudligi adabiyotshunoslikda "tamoyil" deb ataladi, buyuk yozuvchilar ijodida ayniqsa yaqqol ko'rinadigan bu fazilatga juda baland baho beriladi.

Aslida yozuvchilik boshqalarning xayoliga kelmagan, ammo hamma uchun juda muhim bo'lgan g'oyalarning tug'ilishidan va shu g'oyalarni mumkin qadar ko'proq kishilar ongiga yetkazish ehtiyojini sezishdan, bu ehtiyojning talantga tinchlik bermasligidan boshlanadi.

Jahon adabiyoti tarixida ko'zga ko'ringan biror asar yo'qki, uning uchun mazmunning muhimligi, salmoqdorligi, xarakterli bo'lmagan, unda zamona hayotining eng muhim tomonlari, davrning eng ilg'or g'oyalari o'z aksini topmagan bo'lsin. Sayoz, mazmuni puch asar hech qachon o'quvchilarning ongi va qalbiga ta'sir ko'rsatmaydi, shu sababli zamonasi hamda keyingi avlodlarning ma'naviy hayotida sezilarli rol o'ynamaydi.

XVIII asrda buyuk Gyote tomonidan yaratilgan va haligacha o'z qimmatini saqlab kelayotgan ilk realistik durdonalardan biri - „Yosh Verterning iztiroblari“ nomli romanning qanday xususiyatlarga ega ekanini eslaylik. Bu asarning bosh qahramoni Verterning sarguzashtini bir necha satrda bayon qilib berish mumkin. Kamtarin amaldor Verterga o'z xizmatining behudaligi ham, atrofni o'ragan muhitning cheklanganligi ham juda malol kelar edi. Harlotta bilan uchrashuv uning hayotini birdaniga sermazmun va yorqin qilib yuboradi. Ammo Harlotta - boshqa kishiniki. Shu sababli Verter "yer yuzida yashashga arzimayman", degan qarorga keladi. Gyote sarguzashtni shunday hikoya qilibgina qolmaydi. U o'z qahramonining ichki dunyosini ochadi. Verter hissiyotining boyligini ko'rsatadi. O'sha vaqtdagi jamiyatni - XVIII asr Germaniyasini hayotning noma'qul qurilganini chuqur tushungan nemis yigiti ko'zi bilan ko'rishga imkon beradi. Bu psixologik va sotsial roman bo'lib, unda Verterning sarguzashti tasodif yoki faqat bir kishiga oid voqea tariqasida emas, balki ijtimoiy haroit natijasida vujudga kelgan fojia tariqasida ko'rsatilgan.

O'zbek adabiyotining drama sohasidagi birinchi yirik yutuq-larining maydonga kelishi ham ma'lum darajada mazkur romanning bunyodga kelishiga o'xshab ketadi. Bu tabiiydir, chunki adabiy asarlarning yaratilish qonunlari hamma xalqlarda va davrlarda juda fco'p o'xshash xususiyatlarga ega.

Biz shu vaqtgacha epik va dramatik turlarga mansub asarlardagi mazmun salmoqdorligi haqida gapirdik. Lirik tur (poeziya, she'riyat)ga mansub asarlar mazmunining salmoqdorligi nimada namoyon bo'ladi? Lirik asarlarda shoir go'yo faqat o'zi haqida gapiradi. Tasvir etilayotgan ruhiy holatning muayyan shaxs qalbi bilan bog'liqligi lirik asarlarning umumlashtiruvchi kuchini yo'qqa chiqarmaydimi yoki susaytirmaydimi? Yo'q. Bunga ikki sabab bor. Birinchidan, haqqoniy tasvirlangan har qanday ruhiy holat (Navoiy va Pushkinning yuqorida keltirilgan she'rlaridagi sog'inish va muhabbat kechinmalari kabi) hamma uchun umumiydir, shu sababli uning badiiy

tasviri doimo bizga tushunarli, bizning o‘z holatimiz tasviri sifatida qadrlidir. Ikkinchidan, lirik turga mansub asarlarda ko‘pincha bir shaxs (lirik qahramon)ning faqat o‘ziga xos kechinmalarigina emas, balki barchaga aloqador bo‘lgan ijtimoiy muammolar munosabati bilan boshidan kechirganlari, shodligi, g‘ururi yoki tashvishi, alamlari ifoda etiladi.

Shoir - davrning ko‘zi, qulog‘i ham vijdonidir. Shoir ijodi-ning qimmatini asarlari mazmunining jamiyat hayotidagi eng muhim muammolarga munosabati bilan belgilanadi. Bu muammolarni chetlab o‘tgan shoir kishilarning ma‘naviy hayotida sezilarli iz qoldirolmaydi. Hech bir shoir o‘z-o‘zidan — na o‘z kechinmalari, na iztiroblari, na shaxsiy saodati orqali buyuk bo‘lolmaydi. Har bir shoir, uning iztiroblari va saodati jamoatchilikning va tarixning zaminiga chuqur tomir yoygani, shoir, demak, jamiyatning, zamonning, insoniyatning tili va vakili bo‘lgani uchungina buyukdir.

Yozuvchi hatto o‘z zamonasidan uzoq o‘tmish materialiga murojaat etganida ham o‘z asarining mazmunini salmoqdor etishga uni zamondoshlar uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy muammolar bilan bog‘lashgaintiladi.

„O‘tgan kunlar“ romanini misolga olaylik.

Otabek va Kumush muhabbati tarixini ham ikki og‘iz so‘z bilan ifodalash mumkin: otana orzusi bilan uylanish natijasida bir-birlaridan fojiali ravishda judo bo‘lgan qiz va yigit sarguzashti sharq xalqlari hayotida har kuni takrorlanib turgan hodisa edi. Bu hodisa kishilar ongiga shunchalik o‘rnashib ketgan ediki, ko‘pchilikning g‘ayriinsoniy va odamlar uchun falokatli odat ekanini sezmas edi; bu hodisa maishiy va axloqiy qoida qatoriga kirib ketgan millionlab kishilar otana orzusi bilan oila qurib, muhabbat nima ekanini, muhabbatsiz hayot hayot emasligini bilmay dunyodan o‘tib keta berar edilar. Otabek taqdiri orqali yozuvchi muhabbatdek oliy va go‘zal hisning kishilar hayotidagi ajoyib o‘rnini ko‘rsatib berdi, millionlab kishilarni haqiqiy odamlardek yashashga o‘rgatdi ularda shunday yashashga intilish tug‘dirdi. Ammo Abdulla Qodiriy muhabbatning kishi hayotidagi o‘rnini ko‘rsatish bilan chek-lanmadi, balki ikki yoshning otashin muhabbati mojarosini katta ijtimoiy g‘oyani ifoda etishga - feodal tuzumni „tariximizning eng kir, qora kunlari“ sifatida fosh etish vazifasiga bo‘ysundirdi. Abdulla Qodiriy XIX asr hayotining keng manzarasini chizib berdi.

Mazmunan salmoqdorlik adabiyotning katta va kichik asarlarida bab-baravar amalga oshiriladigan talabdir.

L. Tolstoy hamkasblaridan biriga bunday deb yozgan edi: „...Faqat xalqdan chiqqan o‘quvchini ko‘zda tutib turib, bir hikoya yozishga harakat etib ko‘ring. Faqat mazmuni salmoqdorbo‘lsin“.

„Inson komediyasi“ yoki Tolstoy ijodi kabi ulkan hodisalardan tortib, to eng kichik hikoya

va she'riy parchagacha mazmunning salmoqdorligi qonuniyatiga bo'ysunadi.

Abdulla Qahhorning eng yaxshi hikoyalari kichik hajmdagi asarda katta, salmoqdor mazmunni ifoda eta bilish namunasidir. Masalan, „O'g'ri” hikoyasida juda ham kichkina bir maishiy hodisa - kambag'al dehqon ho'kizining o'g'irlanishi tasvirlanadi. Ammo epigraf tariqasida hikoyaning boshiga qo'yilgan „Otning o'limi - itning bayrami” maqolidan boshlab, hikoyaning butun mazmuni bizni kichkina maishiy hodisa doirasidan katta g'oya tomon boshlaydi. Hayotining birdan-bir tiragidan ajralgan mehnatkashning qisqa va ishonarli qilib tasvir etilgan sarguzashti bizni „gap bitta dehqon bilan bo'lgan hodisa ustida emas, balki dehqon boshiga tushgan shu kulfatdan foydalanib, uni gadolik va qullik darajasiga atayin olib borib qo'ygan butun jamiyat to'g'risida, dahshatli g'ayriinsoniy qonunlar haqida borayotir” degan va kishini hayajonlantiradigan xulosaga olib keladi. Agar shu yirik g'oya ifodalanmasa, „O'g'ri” hikoyasida tasvir etilgan hodisa hech kimga qizig'i yo'q, bizni hayajonga solmaydigan bir tasodif bo'libgina qolar edi.

Mazmunning haqqoniyligi. Adabiyot mazmunining o'ziga xosligidan dalolat beradigan muhim xususiyatlardan biri realistik asarda mazmunning haqqoniyligidir. Adabiyot haqiqat sohasidir. Badiiy asaming mazmuni muallifga ma'qul tushgan va u ifoda etishga qasd etgan g'oyalar bilan cheklanmaydi, chunki adabiy asarning niyzmuni hayotdir. Badiiy adabiyotning asosiy vositasi bo'lmish obraz g'oyadan obyektivroq, ya'ni xolisroq, haqiqatga yaqinroqdir. Bu hodisaning birinchi sababi shuki, muallif o'z g'oyalarining to'g'riligini isbot qilish uchun boshqa, bunga teskari g'oyalarni tashigan kishilarni ham tasvirlashga majbur. Shunday qilib, faqat muallifning o'z g'oyasi (maslagi)gina emas, bunga qarshi odam-larning maslagi ham asarga ma'lum darajada kiradi. Boshqacha aytganda, g'oya (maslak) asarda tasvirlanayotgan vaziyatdan va voqeadan o'z-o'zicha kelib chiqishi lozim, degan talab san'atkor tomonidan ajoyib bir xolislik bilan amalga oshiriladi. Haqiqiy san'atkor ana shu badiiylik talabiga rioya qiladi. A. Qodiriyning fikricha, yozuvchi tasvir etilayotgan odamga uning o'ziga xos „so'z” va „ish”ini tasvirlash orqali tavsif berar ekan, „shu xarakteristika (tavsif) ichidan siz bermoqchi bo'lgan ma'no yoki ibratning o'z-o'zidan tomib turishi” shart.

Bu xolislikning kuchi shunchalikki, yozuvchida hatto o'zining g'oyaviy dushmanlariga g'ayriixtiyoriy ravishda xayrixohlik hisiyari paydo bo'lishi, ya'ni haqqoniylikka intilish yozuvchi maslagidan ustun chiqishi ham mumkin. Bu hodisa, masalan, O. Balzak ijodi misolida yaqqol ko'rinadi. Siyosiy qarashlari jihatidan podshohlik tarafdori O. Balzakning ashaddiy siyosiy dushmanlari bo'lgan respublikachilar - Sen-Merri monastirining qahramonlari to'g'risida, ya'ni o'sha davrda (1830-1836) haqiqatan ham xalq ornmasining vakillari bo'lgan kishilar to'g'risida hamisha ochiqdan-ochiq zavqlanib yozadi.

Bunga sabab bor. Yozuvchi hayotni xolislik bilan sinchiklab o'rganar ekan, o'zida avval

tug‘ilgan niyatning hayotiy haqiqatga, tasvir etilayotgan shaxsning ichki dunyosiga zid ekanini sezishi ham mumkin: bunday vaqtda u o‘zining avvalgi niyatidan qaytadi.

Adabiyot - xarakterlar yaratish san’ati. Har qanday san’atning mazmuni - voqelikdir. Binobarin, u xuddi voqelikning o‘zidek, bitmas-tuganmasdir. Bu bitmas-tuganmas mazmuni adabiyot alohida bir usulda ifoda etadi. Adabiyot „obrazli tafakkur“dir. Bu ta’rifni birinchi marotaba fanga olib kirgan Gegel adabiyotning obrazlilikini mana bunday tushuntirib bergan edi: „Poetik tasvirni biz obrazli tasvir deb belgilay olamiz, chunki, u bizning ko‘z oldimizda mavhum mohiyat o‘rniga uning muayyan realligini qo‘yadi“.

Mavhum mohiyatning muayyan reallikdan farqi nimada. Fanda keng o‘rin olgan mashhur ta’rif bu savolga bunday javob beradi: faylasuf mantiqiy xulosalar bilan, shoir esa obrazlar, kartina (manzara)lar bilan gapiradi, ikkalasi ham bir narsani gapiradi. Biri isbot etadi, ikkinchisi ko‘rsatadi va ikkalasi ham ishontiradi. Faqat biri mantiqiy dalillar bilan ishontiradi. ikkinchisi esa kartina (manzara)lar bilan ishontiradi. Yana ham soddaroq qilib aytganda, xuddi olimdek, bizni biror narsaga ishontirmoqchi bo‘lgan yozuvchi, o‘sha olimdan farqli o‘laroq, ko‘zimiz oldidan hayotning aniq-tayin manzarasini o‘tkazishi kerak, toki shu manzaradan biz o‘zimiz yozuvchi aytmoqchi bo‘lgan fikrni fahmlab olaylik. Bu manzaraning ilmiy dalillardan katta farqi va afzalligi shundaki, bunday hayotiy manzara bevosita bizning hislarimizga (aqlimizgagina emas) ta’sir etadi, natijada biz tasvirlangan manzaraning ishtirokchisi bo‘lib qolamiz. Hayotning bunday ravshan manzarasi obrazli tafakkurning bir sohasi bo‘lgan adabiyotda o‘ziga xos shaklda yaratiladi. Bu shaklning asosiy komponenti (tarkibiy qismi) xarakterlar (kishi-larning obrazlari)dir.

Badiiy asar shakli tushunchasi.

Xarakter adabiy asar mazmunining shaklidir. Chunki o‘quvchi mazmuni dastavval va butunicha xarakterlar orqali biladi va „hazm etadi“. Shu sababli ham xarakterlar o‘quvchi yodida qoladi. Adabiy asarning boshqa komponentlari - tipik haroit tasviri, uning ifodasi bo‘lgan sujet va adabiyotning „material“i hisoblangan til xarakter yaratishning vositasi vazifasini bajaradi. Xarakter mazmunga nisbatan shakl bo‘lsa, til xarakterga nisbatan shakldir. Xarakter tasviri asarning mazmunini „badiiy axborot“ga aylantiradi. Xarakterning bir xususiyati bunga xizmat etadi: xarakter hayotiy haqiqatni aniq hissiy shaklda aks ettiradi, ya’ni asar mazmuni xarakter tasviri tufayli hayotiy aniqlik kasb etadi va shu bilan birga bizning hislarimizga ta’sir etish xususiyatiga ega bo‘ladi.

Xuddi shu gapni badiiy adabiyotning har bir asari haqida ham aytish mumkin. O‘zbek adabiyotidagi Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Xolisxon, Otabek, Kumush, Anvar, Ra’no, Yo‘lchi, Navoiy va boshqa ko‘pgina obrazlar o‘quvchilar yodida asar mazmunining ifodasi, shu bilan birga doimo qattiq hayajonga soladigan hodisa sifatida saqlanadi.

Xarakter yaratishda badiiy to‘qimaning roli. Hayotning haqqoniy manzaralari va jonli xarakterlar yaratishda yozuvchi fantaziyasi (xayoli) katta rol o‘ynaydi. Shu sababli, hayotiy faktdan tashqari, yozuvchi o‘z fantaziyasi yordamida ixtiro etgan „to‘qima” ham badiiy ijodda muhim ahamiyatga ega. Estetik idealni mujassamlantiruvchi hayot manzaralari faqat to‘qima orqaligina yaratilishi mumkin. „Badiiy to‘qima” deb biz adabiy asarning g‘oyaviy mazmunini eng aniq va eng yorqin ifoda eta oladigan hayot manzarasini xayol yordami bilan maydonga keltirishni aytamiz. Birinchidan, hayotdagi zamon tushunchasi bilan san‘at asaridagi zamon tushunchasi orasida katta farq bor. Masalan, hayotdagi zamon nuqtayi nazaridan olganda, Usmon Azimning Kunduzsiz kechalar pyesasida bevosita o‘n yil ichida bo‘lib o‘tgan voqealar tasvir etiladi, ammo san‘at qoidalariga ko‘ra, bu voqealar bizning ko‘z oldimizdan bir soat-u 15 daqiqa mobaynida o‘tish bo‘lishi kerak. Demak, muallif tasvir etilayotgan shaxsla hayotining hamma voqealarini emas, balki eng muhimlarinigij tanlab olishi lozim. Bu holda tashlab ketilgan voqealarning o‘rni bo‘shaydi va yozuvchi bu bo‘sh o‘rinni to‘ldirish uchun boshqi voqealarni o‘ylab chiqarishga majbur.

Ikkinchidan, badiiy asarda tasvir etilgan shaxslar (hammasi bo‘lmasa ham ko‘pchiligi), albatta, bir-birlari bilan bog‘langan bo‘lishi kerak. Aristotel „Poetika”da, dramatik asarda personajlar qanchalik yaqin qarindoshlik munosabatlarida bo‘lsa, uyar orasidagi to‘qnashuvdan olingan taassurot shunchalik kuchli bo‘lishini qayd etgan. Personajlarni mumkin qadar bir-biriga yaqin qilib qo‘yishni L.Tolstoy ham boshqacharoq tarzda e‘tirof etadi. U „Urush va tinchlik” epopeyasida yosh ofitser Andreyning qanday qilib knyaz Balkonskiyga o‘g‘il bo‘lib qolganini tushuntirib kelib, yozgan edi: „Menga Austerlis jangida faqat zodagon bir yigitning o‘ldirilishi kerak edi, xolos; romanning bundan keyingi davomida menga faqat keksa Balkonskiy va uning qizigina kerak edi; ammo roman bilan hech qanday bog‘lanmagan shaxslarni tasvirlash o‘ng‘aysiz bo‘lgani uchun, men zodagon yigitni keksa Balkonskiyning o‘g‘li qilib qo‘yishga qaror qildim”.

Badiiy asarda to‘qimaning zarurligi va muqarrarligiga yana bir sabab shuki, kishilar hayotida kurash va harakat bilan to‘lmagan soatlar, kunlar bo‘lishi mumkin. Ammo badiiy ijod qoidalari tasvir etilgan xarakterlarning hayotida bo‘sh, „sukunat” davrlari bo‘lmasligini taqozo etadi. San‘at asarida hayot quyuqlashgan, tig‘iz, tezlatilgan holda tasvirlanadi, unda qahramonlar harakatsiz turishi mumkin emas, chunki san‘at asari kishini doimo fikriy rivojda ko‘rsatadi. San‘at asarida harakatning sustligi yoki yo‘qligi mahoratsizlik, no‘noqlik alomatidir.

Shu o‘rinda adabiyot shaklining bir xususiyatiga e‘tibor berish lozim. Bu muhim xususiyat shuki, adabiy asarning shakli (mazmuni ham, albatta) o‘quvchi yoki tomoshabinning bevosita ishtiroki bilan maydonga keltirilgan, „kashf etilgan” shakldir. Yozuvchi ko‘z o‘ngimizda ma‘lum

hayotiy hodisa (masaian, „Kunduzsiz kechalar” dramasida Sezgirning sovet davlati mustamlakachilik siyosatining maqsad-mohiyatini tushunishi)ni izma-iz batafsil tekshiradi. Biz tasvir etilgan xarakter shakllanish jarayonining umumiy yo‘nalishi yoki natijasi bilangina tanishmaymiz, shu xarakterning rivoji va uzil-kesil shakllanishining ham jslitirokchisi bo‘lib qolamiz. Shunga ko‘ra, yozuvchi kashf qilgan jiaqiqat biz. o‘quvchilar tomonidan kashf etilgan haqiqat bo‘lib qoladiki, adabiy asarning ishontimvchanligi va emotsional ta’sirida bu faktning ahamiyati juda ham zo‘rdir Badiiy haqiqat ham yozuvchi, ham o‘quvchi tomonidan kashf etilgan haqiqatdir.

Tipiklashtirish va uning uch muhim qirrasini. „Tipiklashtirish” atamasi yunoncha „tip” so‘zidan yasalgan bo‘lib, „nishona, nusxa, tamg‘a” ma’nolarini bildiradi.

Tipik tasvirda ikki tomon bor: umumiylik (tipikhodisa o‘ziga jinsdosh bo‘lgan bir qancha hodisalarning xususiyat va mohiyatini ifoda etadi) va xususiylik (jinsdosh hodisalarning mohiyati ayrim konkret hodisada, uning o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlari orqali ifoda etiladi). Shu sababli asarda tasvirlangan xarakterlar bir-birlaridan qancha ko‘p farqlanib tursalar, asarning badiiy tasviri shunchalik zo‘r bo‘ladi. Haqiqiy badiiy asarda xarakterlar tasviri ham umumlashgan, ham individuallashtirilgan bo‘lib, har bir shaxs - tip, lekin shu bilan birga u tamomila muayyan bir shaxsdir.

Bu aytilganlardan, yozuvchi faqat hayotdagi ijobiy hodisa-larniginatipiklashtirar ekan, degan xulosachiqmaydi. Yozuvchi hayotdagi salbiy hodisalarni tasvirlaganda ham yaratilgan obrazlarda ana shu umumiylik bilan xususiylikning birligiga erishishga harakat qiladi. Shu tufayligina adabiy asarda salbiy hodisalar tasviri ham ishontiruvchanlik va hayajonga sola olish fazilatlariga ega bo‘ladi.

Tipiklashtirish — har bir hayotiy hodisani (shu jumladan, odamni ham) uning eng muhim va xususiy alomatlarini saqlagan holda, yorqin vata’sirli qilib tasvir etish mahoratidir. Tipiklashtirish tasvir etilayotgan hodisaga muallifning aniq munosabatini, shu hodisaning yozuvchi estetik ideali nuqtayi nazaridan baholanishini ham ko‘zda tutadi. Bu baho qisman shunda ko‘rinadiki, yozuvchi qalamga olgan hodisada o‘ziga ma’qul tushgan xususiyatlarni ham, ma’qut tushmaganlarini ham ma’lum darajada (hayotiy haqiqatni buzmaydigan me’yorda) atayin bo‘rttirib ko‘rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, yozuvchi tasvirda mubolag‘aga yo‘l qo‘yadi. (Masaian, A. Qodiriyning „Mehrobdan chayon” romanidagi Anvar, Solih Mahdum obrazlarida ham mubolag‘alar mavjud.)

Tipiklashtirish adabiy asarning hamma komponentlari (tarkibiy qismlari)ga taalluqli universal tamoyil va badiiylikning asosiy hartlaridan biridir. Chunki u hayot hodisalarini jonsiz sxema shaklda emas, balki ishonarli, yorqin, esda qoladigan obrazlar orqali tasvir etishea imkon beradi.

Tipiklikning ikki turi, Agarda yozuvchi yigirmalab, elliklab; yuzlab do‘kondorlar,

amaldorlar, ishchilar ichidan eng xarakterli belgilar, odatlar, didlar, imo-ishoralar, harakatlar, e'tiqodlar nutq usullari va boshqa xususiyatlarni ajratib ola bilsa va ularni yakka bir do'kondor, amaldor, ishchi qiyofasiga birlashtira olsa shu usul bilan u tip yaratgan bo'ladi.

Haqiqatan ham, yozuvchilar tipik xarakterlarni yaratganda hayotda juda ko'p uchraydigan kishilar va hodisalarni ko'zda tutadilar, uiarga asoslanib ish ko'radilar. Natijada adabiyotda hayotiy asosga ega obraz va xarakterlar paydo bo'ladi. „Boy ila xizmatchi“da Solihboy, Hoji ona, Xonzoda, Jamila, Xolmat, „Navoiy“da Ma-jididdin, Sul-tonmurod, Zayniddin, To'g'onbek, Dildor, Arslon-qul, „O'tgan kunlar“da Yusufbek hoji, O'zbek oyim, Hasanali, Qutidor, Homid kabi obrazlar hayotda ko'p uchragan shaxslarning, hodisalarning tipiklashtirilgan tasviridir.

Yuqorida keltirilgan fikrda tipiklikning faqat bir turi tilga olingan. Adabiyotda boshqacha obrazlar va xarakterlar ham borki, ularni hayotda ko'p uchragan hodisalar va kishilar tasviri tariqasida emas, balki yakka hodisalar va kishilar tasviri deb tushunish to'g'riroq bo'ladi. Navoiy, Otabek va Kumush kabi kishilar ular yashagan tarixiy haroitda kamdan-kam uchrar edi. Shunday bo'lsa ham, bu obrazlar va xarakterlar adabiyotda hayotning haqqoniy tasviri namunasi bo'lib qoladi, ular hanuz o'quvchilar tomonidan realistik, haqqoniy obrazlar va xarakterlar tarzida tushuniladi. Nima uchun bunday bo'ladi? Bu hoi tipiklik to'g'risidagi tasavvurimizga zid emasmi? Yo'q, zid emas. Chunki, hayotda kam uchragan hodisalarda ham hayotning qonuniyatlari o'z ifodasini topadi. Hatto aytish mumkinki, hayotning eng istiqbolli, eng mustahkam qonuniyatlari avval kam uchrovchi ayrim hodisalarda namoyon bo'ladi va bora-bora ommaviy hodisaga aylanadi.

Biz bu yerda ijobiy hodisalarning avval ayrim shaxslar qiyofasida paydo bo'lishi va keyin ommaviy tus olishi haqida gapirayotirmiz. O'z-o'zidan anglashiladiki, shunday jarayon salbiy hodisalarda ham bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, tipiklik degan so'z har safar ham ommaviylik degan so'z emas. Tipiklikda hodisaning qonuniy xususiyatlari ro'yobga chiqadi, uning eng muhim, hal etuvchi va doimiy alomatlari o'z aksini topadi. Bu alomatlar yakka hodisada ham yorqin namoyon bo'lishi mumkin, shu sababli yakka hodisa adabiyot va san'atda, kelajakda keng quloq yozib, katta ko'lam kasb etadigan hodisaning namoyoni bo'lib ham maydonga chiqa oladi. Bunday hollarda yozuvchilar yakka hodisalarni ongli ravishda va dadil umum-lashtiradilar, ya'ni tipiklashtiradilar. Masalan, I.S.Turgenevning iqror bo'lishicha, u hayotda kam uchragan, ammo keyin („O'talar vabolalar“ romani e'lon etilgandan so'ng) keng tarqalib, „nigilizm“ deb nom olgan hodisaning ilk alomatlarini bir yosh yigitda ko'r-ganidan keyin o'sha alomatlarni bo'rttirish asosida Bazarov obrazini yaratgan. Yuqorida nomlari tilga olingan „Boy ila xizmatchi“, „Navoiy“, „O'tgan kunlar“ asarlarining

mualliflari ham bir qancha obrazlarni yaratishda ana shunday yo‘ldan, ya’ni kam uchraydigan hodisalarni umumlashtirish, tipiklashtirish yo‘lidan borganlar. Bu tipiklikning hayotda uchraydigan mana shu ikkinchi turi, ya’ni asar yozilgan paytda hayotda kam uchragan, ammo kelajakda keng rivoj topish imkoniyatiga ega hodisalar ham adabiyot va san’at asarida o‘z in’ikosini topishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Adabiyotda hayot tasvirining o‘ziga xosligi. Adabiy asarda mazmunning shakli va estetik idealning mujassami bo‘lgan xarak-terni yaratish murakkab jarayondir. Yozuvchi estetik baholash, fantaziyava to‘qima, tipiklashtirish va individuallashtirish natijasida, Abdulla Qahhor ta’biri bilan aytganda, hayotiy materialni „qayta bichib, qayta tikadi“. Yozuvchi xarakterlarni avvaldan o‘zi tayyorlab qo‘ygan andozalar asosida emas, balki hayotiy materialni o‘rganish va uning qonuniyatlarini kashf etish natijasida yaratadi.

Yozuvchi (u bilan birgalikda o‘quvchi ham) yangi mazmunni va uning shaklini kashf etgandan keyin maydonga keladigan hayotiy manzara turmushdagi manzaraga o‘xshab ketsa ham, ammo undan keskin ravishda farq qiladi, bu tafovut adabiyot shakli va mazmunining juda muhim xususiyatini maydonga keltiradi. Badiiy adabiyotning bu xususiyatini A. Qodiriy hayotiy materialni „adabiyot tarozusiga solib yozmoq“, deb atagan edi. Badiiy asarda bizning ko‘zimiz oldida namoyon bo‘layotgan obrazlar dunyosi hayotdagidan o‘zining musaffoligi va yorqinligi bilan yaqqol ajralib turadi. Aslini olganda, bu - hayotiy materialdan bunyod etilgan tamom yangi bir olamdir. Bu yangi olam jahon adabiyotshunosligida yaqindan beri haqli ravishda „badiiy shaxslar olami“ yoki „hayotning badiiy modeli“ deb atala boshladi.

REFERENCES

1. Bogdanova O. Y., Leonov S. A., Chertov V. F. Metodika prepodavaniya literaturi (uchebnik). -M.: "Academa", 2004.
2. Dolimov S., Ubaydullayev H., Ahmedov Q., Adabiyot o‘qitish metodikasi, -T.: “O‘qituvchi”, 1967.
3. Rez Z. Y. i dr., Metodika prepodavaniya literaturi. -M.: “Prosvesheniye”, 1977. str.10-17.
4. Zunnunov A., Hotamov N., Ibrohimov A., Esonov J. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.: “O‘qituvchi”, 1992.
5. Yo‘ldoshev Q., Madayev O., Abdurazzoqov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.: “Universitet”, 1994.